

Kimmo Rentola, *Finlandia kontra Stalin. Od wojny zimowej do zimnej wojny 1939–1950*, tłum. Jan Szkudliński, Wyd. REBIS, Poznań 2024, ss. 303 (mapy, wkładka ilustracyjna).

Tytuł książki wskazuje na narrację bardzo spersonalizowaną. Rzeczywiście osoba Stalina zdecydowanie w niej dominuje, niemniej jest to monografia dotycząca stosunków bilateralnych, relatywnie nowa (pierwsze wydanie fińskie – 2017 r.), zwięźle napisana synteza relacji politycznych sowiecko-fińskich w objętych tytułową cezurą latach. Aż takie wyeksponowanie postaci Stalina nie razi, jako że był wówczas głównym, a w zasadzie jedynym decydentem w zakresie sowieckiej polityki wobec Finlandii. Tak więc zaproponowane przez Autora ujęcie, którym coraz to epatuje czytelnika: relacji Stalin-Finlandia, właściwie się broni.

Autor objął narracją jeden z najtraficniejszych okresów w najnowszej historii Finlandii: od krwawej wojny po niesprowokowanej napaści sowieckiej na ten kraj jesienią 1939 r., po przyjęcie wobec niego przez Moskwę koncepcji tzw. finlandyzacji – ograniczonej, ale jednak suwerenności, uniknięcia tym samym przez nią losu państw strefy bałkańskiej.

Tematyka ujęta została w formie czterech rozdziałów w układzie chronologicznym. Dotyczą one: wojny zimowej 1939–1940; drogi do preliminarzów pokojowych 1944 r.; groźby przewrotu komunistycznego w 1948 r.; oraz – dopracowania formuły „finlandyzacji”, czyli lat 1950–1951. W układzie tym niknie tzw. wojna kontynuacyjna (czerwiec 1941 r. – wrzesień 1944 r.), w wy-

kładzie rozdziału II oczywiście uwzględniona, ale nie na miarę jej znaczenia.

Książka traktuje więc głównie o trzech najważniejszych w stosunku do północno-zachodniego sąsiada decyzjach Stalina: zawieszeniu wojny zimowej na rzecz traktatu pokojowego w marcu 1940 r., decyzji o zakończeniu pomyślnie rozwijającego się ataku na Finlandię latem 1944 r. oraz pogodzeniu się przezeń z ustabilizowaniem stosunkowo niezależnej (poza polityką zagraniczną) pozycji Finlandii, czyli rezygnacją z narzucenia jej takiego scenariusza, jak w wypadku Bułgarii, Rumunii, Węgier czy Czechosłowacji.

Interesujące, choć momentami dyskusyjne są rozważania Autora dlaczego Stalin akurat w wypadku Finlandii zrezygnował z „rozwiązania kwestii raz na zawsze”, zgodnie ze scenariuszem zastosowanym w wypadku państw strefy bałkańskiej, choć miał ku temu wystarczające siły i formalną podstawę w postaci układu narzuconego jej w 1948 r. Dlaczego zadowolił się półśrodkiem, choć rozważał nawet decyzję o okupacji całego państwa.

Jak dowodzi Rentola, we wszystkich tych trzech decyzjach Stalina podstawową rolę odegrała z jednej strony trudna sytuacja międzynarodowa, z drugiej – błogosławiona dla Finów europejska peryferyjność ich ojczyzny. Trudno do końca podzielić ten pogląd Autora. Rzeczywiście wiosną 1940 r., gdy Stalin zdecydował przerwać ofensywę i rozpocząć rokowania pokojowe, za priorytet uznał niebezpieczny – jak wówczas oceniał – rozwój sytuacji na południu Europy, narastający w tym regionie konflikt między mocarstwami, a w związku z tym potrzebę

radykalnego ograniczenia obecności Armii Czerwonej na kierunku północnym, przygotowania jej do ewentualnej interwencji gdzie indziej. Jednak w tym momencie Finlandia bynajmniej nie była peryferiami uwikłanej w wojnę Europy. Starania o jej aktywne włączenie się do działań wojennych podjęła Trzecia Rzesza, kontrolę nad bazą w Petsamo usiłowali uzyskać Brytyjczycy,

Konkluzją analizy tych trzech decyzji jest wniosek, że Stalin był przede wszystkim pragmatykiem, nauczył się „wcześnie zatrzymać”, gdy koszty nie odpowiadały już oczekiwanym korzyściom. Był politykiem i elastycznym taktikiem, bez problemów przechodzącym do porządku dziennego nad zasadami ideologicznymi, jak np. zobowiązania podjęte wobec fińskich komunistów.

Kimmo Rentola stosunkom między Finlandią a Związkiem Sowieckim poświęcił kilka książek. Skupiał się w nich głównie na działalności partii komunistycznych, w mniejszym stopniu na relacjach międzypaństwowych. Te wcześniejsze badania niewątpliwie były pomocne przy pisaniu omawianej monografii. Podobnie przydatna okazała się niezbyt obszerna, ale dobrze dobrana najnowsza międzynarodowa literatura dotycząca II wojny światowej i zimnej wojny. Należy z uznaniem odnotować, iż czerpane z tych pozycji informacje Autor skonfrontował z udostępnionymi po 1991 r. materiałami archiwalnymi, głównie proveniencji post-sowieckiej, nanosząc w stosunku do wcześniejszych ustaleń istotne korektury i uzupełnienia. W tym kontekście zwracam uwagę na konstatację Autora, że dotyczący tematu zasób archiwalny jest daleki od wyczerpania, ale jego odtaśmienie i wprowadzenie do obiegu naukowego stało się nierealne w warunkach sowieckiej agresji na Ukrainę.

Tak więc praca, aczkolwiek głównie konsumująca historiografię przedmiotu,

oparta jest też na archiwaliach, w niewielkim tylko zakresie wcześniej eksplorowanych przez historyków. To jej niewątpliwa zaleta, tak w aspekcie informacyjnym, jak i komentarzowym. W tych materiałach archiwalnych, szczególnie starannie analizowanych przez Rentolę, główną rolę pełnią materiały proveniencji wywiadu, o czym niżej.

Autor dość przekonująco przeprowadza tezę, iż Stalin był po stronie sowieckiej jedyną osobą, która podejmowała kluczowe decyzje w stosunku do Finlandii. Przy tym poczynił sobie często w sposób zaskakujący, jak np. w 1948 r., kiedy to raptem wbrew otoczeniu i doniesieniom wywiadu zrezygnował z formuły kolejnej „republiki ludowej”. Zdaniem Rentoli, umiejętność dokonywania nagłych zmian była kluczowa w jego polityce, dawała mu znaczną przewagę nad uwikłanymi w procedury demokratyczne politykami mocarstw zachodnich. Często nie respektował rekomendacji własnych ekspertów czy oczywistych wniosków wypływających z raportów wywiadu, kierując się przede wszystkim własnymi przemyśleniami i własną intuicją. Niekiedy przynosiło to jednak fatalne rezultaty; stąd jego największy błąd, niedocенienie meldunków wywiadu z przedednia 22 czerwca 1941 r.

Wspomniane nastawienie Stalina co do peryferyjności Finlandii, nie mającej takiego geopolitycznego znaczenia, jak np. Polska, powodowało, że po wojnie rzeczywiście istotne były dlań tylko dwie kwestie: fińskie reparacje wojenne i zagwarantowanie bezpieczeństwa z kierunku Zatoki Fińskiej. Stąd zapewne, jak uznaje Rentola, gdy osiągnął te dwa cele, pozostawił Finlandię na „północnym uboczu” i skupił na zastraszającej się sytuacji w regionie środkowoeuropejskim i szerszych aspektach zimnej wojny, która w czerwcu 1950 r. przeszła w fazę gorącej (Korea).

Szczególnie interesujący jest rozdział dotyczący wydarzeń 1948 r., w znacznym stopniu oparty na nowo odtajnionych materiałach proveniencji wywiadu sowieckiego. Podpisany w kwietniu 1948 roku fińsko-sowiecki układ o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej wpisywał się ciąg podobnych narzuconych państwom strefy jałtańskiej. Oczekiwano dalszych działań, w pierwszej kolejności zmuszenia Finlandii do ścisłego „sojuszu wojskowego”, a następnie zamachu stanu i powołania rządu o większości komunistycznej. Jak dowodzi Autor, przygotowania w tym aspekcie były bardzo zaawansowane, ale Stalin je nagle przerwał. Uznał, że do pełnej kontroli tego kierunku wystarczy to, co już wymuszono na Helsinkach, a pełną kontrolę nad Zatoką Fińską zapewnią obsadzenie przez wojska sowieckie bazy na Półwyspie Porkkala, sięgającej swą artylerią do centrum Helsinek. Zaostrzenie zaś sytuacji wokół Finlandii na tle jej „uludowienia” osłabi jego pozycję na innych ważnych kierunkach polityki europejskiej i globalnej.

Praca w zasadzie wpisuje się w dotychczasowy stan badań, choć w licznych kwestiach szczegółowych uzupełnia go, a niekiedy koryguje. Precyzyjny wykład, potoczysta narracja (dobra jakość przekładu) zachęcają do lektury, pozwalają zrozumieć i przyswoić wiedzę o trudnej historii najnowszej Finlandii; dobrze spełnia swą rolę obszerna wkładka ilustracyjna. Monografia Ren-

toli wyróżnia się na tle wielu podobnych publikacji traktujących o historii drugiej wojny światowej sposobem prowadzenia narracji, umiejętnym łączeniem szerszych, uogólniających aspektów tematu z oszczędnie dawkowanymi szczegółami, kwestiami drugorzędnymi, nie zamulającymi swym nadmiarem wykładu. Narracja niekiedy zbliża się, czy nawet przekracza granicę ujęcia popularnonaukowego, ale nie na tyle, by było to rażące. W jej podstawie materiałowej brakuje szeregu pozycji, szczególnie wydanych w ostatnim dziesięcioleciu, ale trudno byłoby wskazać, jaką z tego powodu stratę poniosła jakość wykładu. Bardziej może budzić zastrzeżenia fascynacja Autora materiałami proveniencji wywiadu, które zapewne mogłyby wykorzystywać w mniejszym stopniu i bardziej krytyczne.

Książka Kimmo Rentoli *Finlandia kontra Stalin* oferuje wiele nowych informacji o wydarzeniach lat 1939–1950, ważnych nie tylko dla historii Finlandii. Wyróżnia się na tle tłumaczonych w ostatnim roku pozycji dotyczących najnowszej historii powszechnej. W Finlandii uzyskała w 2017 r. cieszącą się dużym prestiżem Nagrodę Lauriego Jantiego. Jej udostępnienie w przekładzie na język polski odnotować należy z uznaniem.

Wojciech Materski

Instytut Studiów Politycznych PAN

ORCID: 0000-0002-2040-362X

wmat@isppan.waw.pl